

Fortidens spor, nutidens tegn, fremtidens fortælling

af Morten Thing

[Forelæsning ved AUC nov. 1997. Trykt i *Det ny reception* 32/oktober 1998, s. 53-69]

Det er John Berger, den fremragende engelske kunsthistoriker og forfatter, som i sin spændende bog *Svinets jord*¹ skaber et frapperende billede af den tunnel, hvori historikerens arbejde foregår. Han modstiller to modeller af den, som repræsenterer henholdsvis den traditionelle og den moderne forestilling om sammenhængen mellem fortid, nutid og fremtid.

I et traditionelt samfund fører der en bred vej fra fortiden op til nutiden, som bliver smallere og smallere. Denne vej består af slægtens og arbejdets kollektive erfaring og tradition. Kun via denne vej kan man bevæge sig ind på den stadig smallere og mere usikre sti til fremtiden.

I det moderne samfund er denne tunnels form omvendt: fra en usikker og smal sti bagud fører en vej ud i fremtiden, som hele tiden bliver bredere. Traditionen eksisterer, men er ikke til megen nytte i et samfund, som ændrer sig hurtigt. Til gengæld for den tabte erfaring og tradition lover imidlertid innovationen en strålende fremtid i fremskridt.

Denne konstruktion er brudt sammen. Forbindelsen udvikling-fremskridt har ikke længere bærekraft som noget indlysende. Men vi fastholder dette dobbelte billede af tunnelen mellem fortid, nutid og fremtid. Det er i denne tunnel, på denne bro at historikeren arbejder. Historikeren skaber i bestemte former en mulighed for at disse tre momenter af den menneskelige tidsopfattelse kan *sameksistere*. Historikeren gør nemlig ved sit arbejde fortiden aktuel i en nutid som hele tiden bevæger sig ind i sin fremtid og er med til at omformulere selve karakteren af tunnelen eller broen gennem eller over de tre tidsmomenter.

Hvordan gør historikeren det? Hvad er hans råmateriale og hans værktøj og hvad er hans produkt?

I traditionelle samfund er erfaringsoverleveringen lagt i mytologiske rammer af forskellig art. Men også øjenvidneskildringer indgår som en vigtig ingrediens. Og ser vi på tidligere historikere som Herodot f.eks., så spiller det for ham en afgørende rolle, at nogen har set det, som skal fortælles, og siden fortalt om det. Øjenvidnernes skildringer kan måske med lidt god vilje række et par generationer tilbage. Skal man længere tilbage, må man forlade sig på nedskrevne øjenvidneskildringer.

Med de traditionelle samfunds demontering, med industrialisering og modernisering følger også en helt ny forestilling om muligheden for en kritisk rekonstruktion af fortidige hændelser og samfundsprocesser gennem brug kvalitative vurderinger af dokumenter og levn fra fortiden. Størrelser som *belæg*, *sandsynliggørelse* og *bevis* dukker op i historikerens arbejde med kildekritikken. Den er ikke mindst en teknik til vurdering og brug af skriftlige

¹ John Berger: *Svinets jord*, Århus 1983, s. 198.

dokumenter.

Leopold von Ranke, som er blevet krediteret for denne vending, kan siges at skabe et nyt billede af historikeren. Historikeren er ikke bestyrer af en mytologi, dvs. præst eller en rapsod, og han er ikke genfortæller af fortidige øjenvidners skildringer. Han er langt snarere en dommer, som kalder vidner i form af kilder for sin domstol og fælder dom om, hvordan det egentlig var i fortiden. Med hjælp fra filologiens tekstlæsning og med forbillede i domstolen gjorde han historikeren til tidens og historiens domstol. Det blev ikke for ingen ting en stående kliché at 'historien vil frikende mig', som Fidel Castro sagde i en berømt tale og andre før og efter ham.

For Ranke var denne operation relativt uproblematisk, og der kunne ovenpå den bygges f.eks. en positivistisk historieteori, som mente at rekonstruktionen gennem sine operationer frembragte et ligefremt billede af sandheden.

Den italienske historiker Carlo Ginzburg har i en berømt og igangsættende artikel skabt et helt andet billede af historikeren². Han siger: når en jæger ser et spor af en hjort, må han aflæse det og dets omstændigheder, så han kan skabe sig en fortælling på hvis grundlag, han f.eks. kan afskære hjorten i dens flugt og nedlægge den. I stedet for dommeren har vi her jægeren, som søger føde. I stedet for dokumentet har vi sporet. I stedet for rekonstruktionen har vi fortællingen.

Vi møder fortiden udelukkende som dens *spor*: knogler, genstande, stykker af genstande, slid, naturændringer, bygninger, veje, billeder, tekster, noder, fotografier, musikoptagelser, film, edb-programmer. Alle disse spor må, for at gøres begribelige, gøres til *tegn*. I sig selv siger det ikke noget. Når jægeren ser to ensformede aftryk i sneen, omformer han dette spor til et tegn, som kunne hedde et aftryk af en rådyrklov. Aftrykket siger ikke i sig selv noget, men jægeren kan på dets retning og art og andre forhold sige noget om flugtretning, gangart og alder på sporet. På samme måde kan et laboratorium ved C14 undersøgelse eller ved hjælp af dendrokronologiske serier fastslå alder på organiske materialer og træstrykker. Eller skriftekspertes afgøre dokumentets alder. Ved tekniske undersøgelser og ved inddragelse af den viden, man iøvrigt har, bringes sporet til at blive et tegn. Selvom en fonografvalse, en lakplade, en båndoptagelse eller en cd kan 'tale selv', så bliver den ikke til historikerens råmateriale uden den distancering, som gør sporet til et tegn eller en tegnsekvens. Kun i denne form kan sporet siges at indeholde betydning. Det er netop sporets betydning historikeren kan bearbejde.

Betydning er et felt af forskelle, som kan registreres af sproget. Betydning kan sagtens være ikke-sproglig, ligesom man kan kommunikere ikke-verbalt, men historikerens medium og substansen i hans produkt er sproget. Betydningens felt kan ligge indenfor ethvert af virkelighedens områder. Betydningsforskelle kan være af fysisk, tidlig, psykisk, social eller anden art.

Tegnet som det sted, hvor betydning kan oparbejdes og afkodes, forstås i semiologien på flere forskellige måder. Indenfor den lingvistiske tegntradition, som er grundlagt af schweizeren Ferdinand de Saussure består det sproglige tegn af en signifiant og en signifié, en betydende og en betydet eller som det også kaldes på dansk et udtryk og et indhold. Ordet /hest/ er et tegn, hvis udtryk eller signifiant er lydsekvensen [hæsd] og hvis indhold eller signifié er den forestilling, vi har om virkelighedens hest. Lyden adskiller sig fra

² Carlo Ginzburg: Spor. Indicieparadigmets rødder, *Kultur og klasse* 54/ okt. 1986; eng. i Carlo Ginzburg: *Clues, Myths, and the Historical Method*, Baltimore 1989.

andre lyde og er på den måde i sig selv et udtryk en forskel. Forestillingen om en hest adskiller sig fra andre forestillinger og de to sæt af forskelle udgør et unikt sæt af forskelle. Men deres relation er arbitrær. Forestillingen om en hest kunne lige så godt hedde noget helt andet, blot der var enighed om denne anden lyd. Og sproghistorien giver mange eksempler på sådanne skift.

Den amerikanske logiker C.S. Pierce har grundlagt en tegnteori, som ikke kun omfatter sproglige tegn, men alle tegn, og som i sin opfattelse af selve tegnet adskiller sig fra Saussures tvedelte begreber. Dette sidste vil jeg lade ligge. Men det første er vigtigt her. Pierce taler om tre forskellige typer tegn: *indekser*, *ikoner* og *symboler*.

Indekser hviler på kausalitet eller nærhed, ikoner på lighed og symboler på konvention. Et indeks har vi i hjortens spor i sneen: det er der som et automatisk aftryk. Stolpehuller i en mark er et indeks. Fossille aftryk i skifer er indekser. Symptomer på en sygdom er indeksikalske tegn.

Ikonen er typisk billedet, som ligner virkeligheden. Hulemaleriet, mønten, seglet, lokumsmaleriet, Picassos malerier. Det er alle ikoniske tegn.

Symbolet hviler som sprogets tegn på en konvention om dets betydning. Sproget, skriften, moderne, matematiske tegn, tegnsprog og mange andre systemer er konventionelle tegnsystemer. Kan man tegnsproget, kan man 'tale' med. Indtil man havde knækket hieroglyferne eller linear-Bs kode, var de tomme tegn. Dengang kunne man ikke gøre sporene til tegn i denne symbolske betydning. Derimod kunne man godt gøre linear-B indskrifter til større tegn: tegn på, at den minoiske kultur på Kreta havde udviklet et skriftsprog.

Tager vi et vejskilt som det, der betyder ujævn vej, så er det både et symbol og en ikon. Den trekantede ramme og farverne er dele af en konvention, som siger færdelsskilt og advarselstavle. Men de to bakker har givet et vist ikonisk indhold, som gør det lettere at aflæse. I modsætning til et vejskilt, jeg engang så i Kina, som bestod af et kinesisk skifttegn (ét blandt ca. 50.000) med en rød streg over. Det bevægede sig kun i symbolske ordener. Det er karakteristisk for Pierces måde at bruge disse tre begreber på, at de ikke udelukker hinanden. Tegn kan i denne tradition have flere forskellige egenskaber.

Det er en forskellig proces, som fører til tegndannelse alt efter, hvilke spor vi taler om: Genstande, organisk materiale, billeder, tekster, noder, programmer. Til disse forskelligartede tegnsystemer har traditionen oparbejdet teknikker, som gør det lettere for historikeren at bruge disse tegn. Men principielt står alle typer af spor fra fortiden åbne for historikeren som mulige tegn. Det er bearbejdningen af disse tegn til nye sammenhængende sproglige forløb af tegn, som udgør historikerens arbejde. Mellem de disparate spor og den organiserede fortælling ligger bearbejdningen. Mens historikeren altså skal opøve en sensitivitet overfor mange forskellige former for spor fra fortiden i form af tegn, så er han selv en producent af nye tegn, hvori brugen af fortidens tegn indgår. Fra tegn til tegn.

Historikeren i den Rankeske tradition beskæftiger sig med dokumenter. Kildekritikkens teknik, som den på dansk grund er udarbejdet af Kr. Erslev er især en teknik til oparbejdelse af dokumenter til tegnsekvenser. En mangefold af genrer som diplomer, love, breve, mandtalslister, jordebøger, annaler og dagbøger gennemgås. Det skelnes mellem levn og beretning og de forsøges afgrænsede fra hinanden. Kun undtagelsesvis berører Erslev ikke-skriftlige kilder, såsom, segl, mønter, vandmærker og billeder. Arkæologerne får, hvad de kan grave op, mens etnologer, arkitekturhistorikere og kunsthistorikere må tage sig af andre 'kildetyper'. I den grad var billedet af dommeren ikke kun en metafor, men også en styrende norm, at historikerens arbejde i selve sit tekniske grundlag blev en slags teksthistorie.

Der er imidlertid ingen principiel forskel på fortidens spor. Hvis vi har teknikken kan

de alle gøres til tegn, som historikeren principielt kan bearbejde til historisk viden formidlet i sprog. Lad os derfor kort omtale nogle grænsetilfælde, som kunne danne basis for en større historisk sensitivitet.

Saxos krønnike *Gesta Danorum* er protypen på en beretning, som historikeren ifølge Erslev bør gå til med yderste skepsis. Saxo blander nemlig øjenvidneskildringer med mytologi og folkoristisk tradering i et forsøg på at nå *sit* mål: at indskrive valdemarernes storhedstid i et samlet historisk koncept. Men Saxos krønnike er ikke kun en beretning af ringe kildeværdi. Den er én af de største tekstsamlinger vi har fra den tid, som melder om værdier. Her optræder forskelle mellem høj og lav, mellem fremmede og danere, mellem kvinder og mænd. På den måde er der indskrevet andre tegnsystemer i skriftens betydningssystem, som kan danne basis for historikerens arbejde med områder som forestillinger og værdier.

Men som Saxos krønnike altså kan bringes til at sige noget andet og mere end, hvornår hvad skete med hvilken effekt, kan også samtidige tekster som de islandske sagaer i litteraters hænder aftvinges betydning, som historikerne ikke kan se i dem. For historikerne er nemlig tekster, som indeholder en høj grad af beretning, fortælling eller fiktion simpelthen meget ringe kilder. Og derfor er hele skønlitteraturen betragtet som en dårlig kilde. Og det er naturligvis klart, at en fiktionstekst ikke som en boopgørelse eller en traktat handler direkte om virkeligheden eller er direkte på en anden facon. Men skønlitteraturen handler også om dén virkelighed, hvis opgave det er historikerens at rekonstruere. Den gør det blot med andre sproglige midler. Men alene af den grund, at forfatteren har levet i en bestemt tid, gør hans fiktion til en potentiel meddelelse om den tid, hvori hans erfaring blev dannet.

Det er ikke kun historikerens tekstbegreb, som kan udvides til alle typer tekster. Også arkitekturen danner jo tegnsystemer. Det er en kendt ting fra militærhistorien, at borganlæg kan oparbejdes til tegn med en meget enkel tegnfunktion i forhold til forsvars- og angrebsteknikker. Men alle huse udtrykker sådanne tegnsystemer, hvoraf nogle vil være behandlet i arkitekturhistorien, mens andre skal oparbejdes. I Danmark betyder f.eks. to etager på et hus uden for byerne: en anden klasse en bondeklassen. Det gør det ikke nødvendigvis i andre lande. Også vejsystemer og byplaner er tegn. Fra forskellene mellem middelalderbyen og renæssancebyen til arkitekturen i Hitlers troppeparader er de tegn af historisk betydning.

Den historiske proces efterlader sig *spor*. Men det er relativt tilfældigt hvilke spor, den efterlader. I nyere tid har historikernes interesser måske påvirket bevaring af visse typer levn. Men som oftest er overlevering dikteret af helt andre interesser eller simpelthen af tilfældighed. Hvilke spor skal historikeren gå efter? For historikeren i den Rankeske tradition var der ingen tvivl: dokumenter, som kunne fastlægge begivenhedernes tidsfølge og sammenhæng, - og med begivenheder tænkte man ikke mindst på politiske begivenheder.

Tidligt i dette århundrede begyndte historikere omkring det franske historiske tidsskrift *Annales* at tale nedsættende om den slags historieskrivning, *histoire événementielle*, begivenhedshistorie. De ville skrive den virkelige historie, som rørte sig bag begivenhedernes overflade, strukturernes historie, mentaliteternes historie og de store cyklusers historie. De var modstandere af den historiske fortælling, som jo var afhængig af fortælleren, som romanen er det af forfatteren. De valgte bevidst at kalde deres blad for *Annales* for herved at knytte an til den 'objektivistiske' annalisme fra før Ranke. Men også til den form for videnskabelighed, som man kendte fra naturvidenskaberne. De vendte sig fra den politiske histories dokumenter til talserierne. Det var en helt ny kildetype, som især den økonomiske videnskab havde lært sig at bearbejde. Når man ikke længere fortalte historie, men afdækkede strukturer og

bearbejdede talserier, nærmede man sig naturvidenskabernes objektive vidensform.

Egentlig var denne intervention i historievidenskaben ikke ny. Ret beset var det jo præcis, hvad Marx havde gjort 50 år før. Han kaldte det bare kritik af den politiske økonomi. Objektet for hans undersøgelse var historisk, nemlig den kapitalistiske produktionsmåde i dens almene træk. Også han hævdede en vidensform, som skelnede mellem begivenhedernes overflade og væsenskræfternes strukturer. Altså en dybdemetafor til afløsning af en før-efter-metafor i kronologien.

Delvis inspireret af det marxske udkast var også socialhistorien, som efterfulgte *Annales*-folkene med et lidt andet teoretisk software, men med en lignende forestilling om at have undgået historiefortællerens subjektivitet. Var det ikke allerede Marx, som havde fastslået, at for såvidt det drejede sig om ændringer i samfundets basis, kunne de fastslås med videnskabelig nøjagtighed. Og her tænkte han naturvidenskabelig nøjagtighed.

Spørgsmålet om historien og videnskabeligheden har i det hele taget stået på programmet fra kildekritikken og fremefter. Men hvilken videnskabelighed var der tale om? Kunne det, som optimisterne i forrige århundrede - herunder Marx - havde forestillet sig, være en videnskabelighed som reelt havde en prognostisk kraft? Kunne man som ved fysiske lovmæssigheder bruge historisk viden til at aflokke fremtiden dens hemmeligheder, hvis den da havde nogen.

For det frembrydende socialdemokrati var historiens mening indskrevet i dens udvikling. Kautsky som blev fader til den ortodokse marxisme, læste Marx som en deterministisk teleologi. Socialismen var indskrevet som en nødvendighed i selve historien. Man kunne for så vidt sætte sig ned og vente på den, for den kom under alle omstændigheder; den historiske materialisme var en slags køreplan. Lenin, som arvede den ortodokse marxisme, føjede til denne forståelse et panoptisk moment: han så det som det revolutionære partis mulighed, at det kunne placere sig et sted, hvor historien blev transparent. Derfra ville det være muligt for partiet ved at bruge den historiske materialisme at afkorte historiens bevægelse. Partiet kunne ved sin gennemskuende viden udstikke den vej, man kunne slå ind på, som en generalstab kommanderer armégrupper. Det etiske perspektiv i denne panoptisk-politiske vidensform var, at forøgede man gennem den revolutionære politik lidelserne nu og her, var det for at afkorte dem i det lange løb. Man kan sige, at Kautsky og Lenin misforstod Marx, men også at de gjorde det præcis som de havde behov for.

Lyotard og andre postmodernister har kaldt denne teleologiske marxisme for en stor fortælling. For mig at se ligger det problematiske i selve dens teleologiske og panoptiske karakter. Den abonnerer på en videnskabelighed af den type, som har udviklet sig i fysikken siden Galilei og Newton. Der er så vidt jeg kan se to store problemer for historikere ude at gå her: karakteren af deres videnskabelighed og spørgsmålet om der skal fortælles historier.

Nogle vigtige makeringer i denne problematik kom på tryk i halvfjerdsene, men først i løbet af firserne foldede problemet sig ud for alvor. Én markering kunne være historikeren Peter Gays noget oversete bog fra 1974 *Style in History*. Gays synspunkt var det, at historikere ikke kun producerer deres resultater gennem dannelsen af nye tegnsystemer som tekster, men at disse tekster fungerer sådan som tekster gør, og at *stil* derfor var et vigtigt produktionsredskab for historikere. Han efterviste hos flere af de kendte historikere, hvordan stilen også adskilte dem. F.eks. viste han, hvordan Gibbons' stil var præget af ironien som grundlæggende greb. Gays bog mundede ud i en slags opfordring til at tage dette aspekt alvorligt. På samme vis, som hans senere bog *Freud for Historians* havde som pointe, at historikere tit ender med at anvende psykologiske argumenter. I stedet for lommepsykologi skulle de tage det alvorligt og sætte sig ind i psykoanalysen eller en anden skoledannelse efter

valg³.

³ Peter Gay: *Style in History*, New York 1974; Peter Gay: *Freud for Historians*, New York 1985.

Året før Gays bog om stilen udkom, udsendte bevidsthedshistorikeren Hayden White *Metahistory*⁴. White underkastede som Gay kendte historikere fra 1800-tallet en stilistisk undersøgelse. Begrebsapparatet hentede White ikke mindst fra litteraturvidenskaben, og dermed tog han det virkeligt alvorligt, at historikere altså producerede tekster. De måtte altså også kunne forstås fra deres diskursive synspunkt. White var inspireret af Northrop Frye, som i *Anatomy of Criticism* fra 1957 havde opstillet fire grundlæggende narrative forløb: det komiske, romancen (dvs. det eventyrlige), det tragiske og det ironiske. Hertil svarede en bestemt tropologi, dvs. anvendelse af bestemte retoriske greb (troper) som metafor, metonymi, synekdoke og ironi. White påviste, at historikernes tekster også var litterære konstruktioner, som brugte denne tropologi og som var underlagt eller underlagde sig disse narrative forløb.

Whites analyse kunne tolkes i flere retninger. Man kunne tolke den derhen, at når historikernes tekster underlægger sig disse arketypiske narrative forløb, så er de altså ikke historie, men historier. Forskellen mellem fiktion og historievidenskab udviskes. Dermed kunne analysen understøtte postmoderne tendenser, som fik kraftig opblomstring senere i årtiet og især i firserne. Whites analyse kunne også tolkes i retning af, at historievidenskaben burde undgå narrativiteten, at den som naturvidenskaberne, socialvidenskaberne og lingvistikken burde bevæge sig over i en ikke-narrativ diskursivitet. Endelig kunne den - uden at være specifikt postmoderne - opfattes som en total kulturrelativisme, hvor virkeligheden ikke har nogen anden realitet end fortællingen.

Mod slutningen af årtiet udkom Lyotards *La condition postmoderne*, som var et opgør med de store fortællinger. Samme år, 1979, udkom i Italien en antologi med titlen *Crisi della ragione*. Heri havde Bologna-historieprofessoren Carlo Ginzburg skrevet en artikel, som uden White blev nævnt, var en slags svar, eller måske begyndelsen til et svar. Ginzburg havde 3 år tidligere vakt opsigt med bogen *Osten og ormene* om en 1500-tals møller, som for inkvisitionen forklarede sin helt selvproducerede kosmologi⁵. Artiklen hed som nævnt 'Spor. Indicieparadigmets rødder'. Heri argumenterer han for en særlig *indiciel* betragtningsmåde, som var blevet tematiseret omkring århundredskiftet. Her refererede han i første omgang til lægen Giovanni Morelli, som udviklede en succesfuld teknik til at adskille kopier fra originaler i malerkunsten. Han klasificerede malerne ud fra oversete detaljer i deres billeder som ørerne, neglene og fødderne. Altså ikke det, som malerne var kendt for at kunne. Han så en særlig ørekonstruktion som et indicium på at Rembrandt var maleren (eller ikke). Ginzburg henviste til to andre læger, nemlig Sigmund Freud og hans psykoanalyse og Arthur Conan Doyles Sherlock Holmes-historier. Også her så han den indicielle tænkning. At den byggede

⁴ Hayden White: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1973.

⁵ Eng. ovs. Carlo Ginzburg: *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a sixteenth Century Miller*, Baltimore 1980.

på indicier kunne også udtrykkes videnskabsteoretisk på den måde, at de ikke betjente sig af induktive eller deduktive slutningsformer, som man kendte dem fra logikken. Langt snarere kunne man med et begreb fra C.S. Pierce kalde formen *abduktion*. Abduktiv slutning kalder Pierce det, når man via sin erfaring, fornemmelse eller hvad man nu vil kalde det, foretager en slutning af typen: Rembrandt malede ører på denne måde; ørerne på dette maleri er på denne måde; dette maleri er nok malet af Rembrandt. Men man kunne også henvise til den tegnform, som Pierce kaldet *indeks*: netop i sygdomslæren optræder symptomet som et indeksikalsk tegn på en bestemt sygdom. Derfor var det måske ikke noget tilfælde, at Morelli, Freud og Doyle var læger af uddannelse.

Ginzburg trækker en linje langt bagud og ser, som jeg tidligere nævnte, jægerne som de første indicielle tænkere: dyresporet var et indeksikalsk tegn på et dyr. Men han forbinder hermed også denne spor-tanke, indiciet, spådommen med evnen til at omsætte tanken i et stykke narrativ. Dermed pegede han på, at denne delvist oversete tankeform, som stod i modsætning til den galileisk-newtonske, altså var genetisk knyttet til det narrative. Og han udvidede perspektivet til en generel modsætning mellem to paradigmer, hvor historievidenskaben grundlæggende var af ikke-newtonsk art. Han skriver, at lingvistikken som den eneste humanvidenskab havde løsrevet sig og opnået den stringens, vi kender fra matematikken og fysikken, et ideal for andre discipliner:

"Men tvivlen melder sig: måske er *denne form for* stringens ikke alene uopnåelig, men også uønskelig for de vidensformer, som er tættest knyttet til hverdagserfaringen, - eller mere præcist: som er knyttet til alle den slags situationer, hvor faktorernes unikke og uerstattelige karakter er af afgørende betydning for de involverede personer."

Såvel Lyotard, som Hayden White gav udtryk for en art skepticisme om muligheden af at erkende virkeligheden. Hvordan dette forhold nærmere skal forstås hos den ene eller den anden er det straks sværere at sige. En mulighed kunne være, at grundlaget var en idealistisk historiefilosofi, i hvilken historien bliver til, når den skrives, eller endnu mere grundlæggende, at kategorierne frembringer verden. En anden mulighed kunne være, at selve narrativiteten er af en sådan art, at den påtvinger fortælleren eller brugeren en strukturering af det tekstlige univers bag om ryggen på brugeren, som er indlejret i selve narrativitetens former. Endelig kunne det være en mulighed, at vi så at sige er spærret inde i sproget, som anses for den altdominerende kommunikative kanal. Vi kan ikke andet end at besvare sansningerne med sprog. Derfor trænger vi aldrig igennem til virkeligheden (hvis den findes) og kan i givet fald kun gengive den i sprog, som er af en helt anden orden end en fysisk virkelighed (hvis den findes).

Det er næppe for meget sagt, at disse spørgsmål har kastet historievidenskaben ud i en grundlagskrise, sådan som det jævnligt sker. Dennegang står imidlertid selve historievidenskabens legitimitet som en videnskab om fortidens virkelighed på spil.

Denne krise er blevet akcellereret af den megasukces Michel Foucaults vidensarkæologi er blevet i den historiske verden. Foucault er uden sammenligning den mest indflydelsesrige teoretiker i humanvidenskaberne de sidste 10-15 år. Skal vi kort karakterisere hans standpunkt i forhold til den opridsede problematik, kommer vi imidlertid til kort. Foucault var meget omhyggelig med ikke at være systembygger og ikke at basere sine bevidsthedshistoriske udgravninger på noget afgjort videnskabsteoretiske fundament.

Foucault beskæftiger sig med diskurser og deres historie. I dette projekt har han ryddet nyt land for en moderne historievidenskab ved sin radikale historisering af menneskelige praksisser og forhold. Han bygger grundlæggende på den tanke, som er

anknytningen til, hvad vi nu taler om, at virkeligheden må diskursiveres for at blive videnskabeliggjort, rationaliseret, omskabt, påvirket, behersket. Italesættelsens nødvendighed bringer hans projekt midt ind i teksternes verden. Men kunne man spørge: hvordan er forholdet mellem virkelighed og diskurs? Og er der andre praksisser end diskursive, som i givet fald forholder sig til virkeligheden? Hvad angår det sidste spørgsmål er der ingen tvivl, ejheller hos Foucault: der findes ikke-diskursive praksisser, som forholder sig til virkeligheden. F.eks. billedernes praksis. Men jo også arbejdets praksis, og mange andre ikke-eller før-diskursive praksisser. Men han synes samtidig at mene, at netop sprogets praksis indtager en privilegeret plads som dén, der kan ordne og rationalisere de andre. Hvad angår det første spørgsmål er svarene delte. Personlig hælder jeg til den forestilling, at Foucault ikke var skepticist, ejheller idealist. At han altså mente, at virkeligheden eksisterede og var forudsætningen for, at de forskellige praksisser eksisterede og fik et input. Men sådan fortolker f.eks. Pierre Bourdieu ham ikke. Da han var i København of forelæse, var hans kritik af Foucault, at han var en slags kantianer, at han altså så diskurserne, som det sted virkeligheden frembringes, eller at virkeligheden ikke eksisterer før den har diskursiv form. Og præcis sådan er han blevet opfattet af mange historikere og iøvrigt også af Hayden White.

Foucault har ikke mindst inspireret den skole, som har fået navnet social-konstruktivisme. Tanken er her den markerede antimetafysiske, at den sociale virkelighed er af en art, som forudsætter at mennesket gennem sin aktivitet faktisk frembringer den. Ikke alene skal den hele tiden genfrembringes, forandringer skal *konstrueres* eller *opfindes*. Denne markerede antimetafysik er også anti-teleologisk, og det er der naturligvis intet ondt at sige på. Jeg skal imidlertid opholde mig ved to aspekter af den, som kan interessere i denne sammenhæng. Det ene er, at 'konstruktion' naturligvis dækker det samme, som i en anden historisk diskurs hed 'udvikling', som imidlertid naturaliserer resultater af menneskelig aktivitet. Omvendt kan man sige, at konstruktions-metaforen har det problem, at den måske antyder en relativisme, at man kan konstruere efter behag. Hvilket naturligvis ikke er tilfældet: Virkeligheden konstrueres ud fra de foreliggende muligheder. Det andet aspekt er det, som nyligt i titlen på en bog om Foucault er blevet kaldt 'det tomme menneske'⁶, og som meget godt sammenfatter den dekonstruktion af subjektet og individet, som let kan blive resultatet hos Foucault og i socialkonstruktivismen. I socialkonstruktivismen opløses subjektets modsætningsfylde i en række roller, som alle er kontekstbestemte og som gør det vanskeligt at operere med en vis stabilitet hos individet over tid. Ja, som gør det meningsløst at tale om subjektet som handlende.

White fulgte sine synspunkter op med bøgerne *Tropics of Discourse* fra 1978 og *The Content of the Form* fra 1987⁷. Heri fastholdt han en relativisme, som understregede det indeterminerede, det ubestemte. Og han anklagede historievitenskaben for at have undertrykt "det sublimes ubestemthed", som han skrev. I samme åndedrag skrev han, at kun den fascistiske historieskrivning havde nået udover denne barriere:

"Det perspektiv på historien, jeg implit har talt for, forbindes almindeligvis med fascistiske regimers ideologier. Noget i retning af Schillers begreb om det historisk sublime eller Nietszsches version af det, er sikkert nærværende i tænkningen hos filosoffer som Heidegger

⁶ Dag Heede: *Det tomme menneske. Introduktion til Michel Foucault*, Kbh. 1997.

⁷ Hayden White: *Tropics of Discourse*, Baltimore 1978; *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987.

og Gentile og i intuitionen hos Hitler og Mussolini." (Min overs.)

Men tilføjede han

"Vi må passe på den overfølsomhed, som ville få os til at afskrive en sådan historieopfattelse simpelthen fordi, den har været forbundet med fascistiske ideologier. Man må se i øjnene, at når det drejer sig om at bedømme det historiske forløb (the historical record), er der ingen grunde i dette forløb selv (the historical record itself) til at foretrække en måde at konstruere dets betydning (meaning) fremfor en anden". (Min overs.)

Denne relativisme og denne erklæring kalder på spørgsmålet: Eksisterede Shoa, Endlösung eller Holocaust overhovedet i virkeligheden? Er den kun et diskursivt konstruktum? Døde der ingen? Led de slet ikke?

Spørgsmålet førte til en konference på på UCLA i april 1990 organiseret af Historisk Institut på UCLA, hvor bl.a. Carlo Ginzburg nu er professor, men også f.eks. Perry Andersson. Konferencen blev ledet af den israelske historiker Saul Friedlander, som siden har udgivet de vigtigste bidrag i bogen *Probing the Limits of Representation* fra 1992⁸. Her forsøgte White at lave en slags kompromis med sig selv, idet han mente, at der var narrative former, som ikke var akceptable, når Shoa skulle fremstilles. Han mente f.eks. ikke at en komisk fremstilling var acceptabel. Det forblev imidlertid en gåde, hvordan dette skulle forstås, på hvilket grundlag denne dom skulle fældes, når ikke virkeligheden kunne være grundlaget. Kompromisset i forhold til de tidligere positioner lå ikke mindst i, at han anbefalede 'den modernistiske' narrativitet og implottering som en mere egnet facon til fremstilling af det 'moderne' forhold som shoa var. Det interessante er imidlertid, at han understregede, at modernismen som tekststrategi var mere realistisk end den gamle realisme (naturalisme), at den var bedre egnet til gengivelse af det reale. Derved kom virkeligheden altså ind af bagdøren. Saul Friedlander gør iøvrigt i sin indledning til bogen opmærksom på, at man godt kan forestille sig en komisk fremstilling af Shoa. Men kun hvis nazismen havde vundet.

På samme konference havde Ginzburg et indlæg, som ikke mindst beskæftigede sig med Whites idéhistoriske aner. Han tog sit udgangspunkt i Whites oversættelse til engelsk af den italinske filosof Benedetto Croce og Whites baggrund i italiensk neo-idealisme. Ginzburg rekonstruerede en udvikling, hvor den fascistiske filosof Giovanni Gentiles skepticisme vandt overhånd over Croce. Han sagde, at åbenheden overfor fascismen kommer ind hos White netop via Gentile. Han pegede på, at White kun kan begrunde *sandheden* i f.eks. den israelske tolkning af shoa i dens *effektivitet*, som White f.eks. siger om den:

"dens sandhed som historisk fortolkning består præcist i dens effektivitet til at retfærdiggøre en lang række af løbende israelske politiske holdninger som ud fra standpunktet hos dem, som artikulerer dem, er afgørende for de jødiske folks sikkerhed og hele eksistens". (Min overs.)

Og netop dette effektivitetens sandhedsbegreb ser Ginzburg som det afgørende link til Gentile.

⁸ Saul Friedlander (ed.): *Probing the Limits of Representation. Nazism and the "Final Solution"*, Cambridge (Mass.) 1992. Hayden Whites bidrag hedder 'Historical Emplotment and the Problem of Truth'. Carlo Ginzburgs 'Just One Witness'.

Ginzburgs opgør med White fører til to afgørende pointer i forhold til vores diskussion: for det første den antiskepticistiske: at virkeligheden eksisterer. Og for det andet den afgørende: at visse udsagn om virkeligheden er sandere end andre. Ikke for ingenting var hans indlæg på konferencen tilegnet Primo Levi, den italienske forfatter, som havde overlevet Auschwitz, og som han citerede for denne bemærkning:

"Behovet for at fortælle vores historie til 'de andre', at få 'de andre' til at deltage i den, antog før vores befrielse og efter karakteren af en umiddelbar og voldsom impuls i en grad så den konkurrerede med vore andre elementære behov". (*Hvis dette er et menneske*; min overs.). White har ret i, at historikeren ikke kan undslippe narrativiteten. End ikke strukturalistikere som Fernand Braudel kan undlade at fortælle historier for at fortælle historien. Og til det at fortælle historier hører indsigten i, at det er en tekst i sprogets medium, at man betjener sig af troper og andre litterære greb som spring i tempus osv., og at der sker en såkaldt implottering, altså en opbygning af narrativ spænding som udløses i et mønster af typen tragedie, komedie, farce osv. Den historiske afhandling er naturligvis også en litterær genre.

Men den relativistiske konsekvens han drager, at valget af narrativt udstyr er relativt frit, og at dette valg og dets determinerende betydning for teksten får virkeligheden til at forsvinde, er en forhåndskonsekvens bundet til hans grundlag. Lad mig derfor prøve at skille konstruktionen ad i dens enkeltdele.

1. White ser historikerens arbejde som delt i to: forskningsprocessen, hvor der etableres en 'factual record', altså en slags liste over kendsgerninger som begivenheder, kronologi, varighed og lignende størrelser, som næsten alle har kvantitativ eller enten/eller-karakter, man kunne kalde det digital karakter. Derefter hældes dette faktuelle indhold i en narrativ form, som eksisterer på forhånd. Valget af denne form hænger sammen med fortolkningen af listen over kendsgerninger. Fortolkningen får dermed en udformning, som ligger hinsides historikerens vilje.

2. Kendsgerninger kan imidlertid ikke eksistere, hvis ikke virkeligheden eksisterer. Ligesom man ikke kan skelne mellem virkelighed og fiktion, hvis ikke begge dele eksisterer og kan adskilles. Historikerens arbejde er *ikke* at lave kendsgerningslister. Historikerens arbejde er at tolke virkelighedens spor. Det er et tegnarbejde, en semiotisk praksis. Fortolkningen ligger ikke efter kendsgerningen, for også kendsgerningen eksisterer kun som et spor, som må gøres til et tegn for at være tilgængeligt for bearbejdning. Men heller ikke tegndannelsen kan i praksis adskilles fra udformningen af den anden tegn række, som udgør historikerens produkt, afhandlingen, fortællingen, hvori resultaterne omsættes i tekst. Adskillelsen mellem forskning og nedskrivning er simpelthen forkert. Ingen historiker har indeni sit hovede den færdige fortolkning, som så hældes på en i forvejen eksisterende og valgt narrativ form. Det er i selve nedskrivningen at den færdige bearbejdning finder sted. Eller i italesættelsen som foredrag eller forelæsning eller samtale. Man vil sikkert kunne påvise, at historikerens arbejde passerer gennem en lang række af tekster fra de første nedskrivninger af kildestykker over sammenstyknings af disse til samtalen med andre, over fremlæggelsen og frem til en offentliggjort tekst. Men grundlæggende er historikeren altså en person, som omsætter spor til tegn, som igen indsættes i større samlinger eller syntagmer af tegn.

3. Det er ikke kun sporenes fortolkninger, som er historiske. Også de syntagmatiske former, de tropologiske former og de narrative forløb er historiske. De har ingen egeneksistens som system på forhånd. De bliver til i brugen. Når historikeren vælger at fremstille sin historie

som en tragedie, så bliver tragedien til præcis i denne form. Den er ikke givet. Og valget af denne form er i sig selv en tolkning, som ligger åben til diskussion ligesom de såkaldte kendsgerninger.

Da Ferdinand Lassalle havde skrevet skuespillet *Franz von Sickingen* sendte han det til Marx. Det var et skuespil om bondeoprørernes tid i Tyskland. Han havde skrevet en tragedie om adelsrejsningen under Sickingen. Marx mente, at stykket var usandt, fordi det var ikke tragisk at adlen rejste sig og tabte. Det var komisk, fordi dens tid var forbi. Man kunne derfor skrive en komedie om den, som Cervantes havde gjort det med *Don Quixote*. Om bondeoprøret kunne man kun skrive en tragedie, hvis den havde bønderne som hovedpersoner. De var så at sige for tidligt på færde i historien, derfor var de tragiske.

Denne opfattelse var naturligvis indfattet i Marx' opfattelse af historien, men den påpeger, at allerede her er det ikke kun 'begivenhederne' der står til diskussion, men også fremstillingen og dens narrative valg⁹.

4. Den historiske afhandlings genre er ikke én, men mange. Denne mangfoldighed holdes imidlertid sammen af en række fællestræk, som alle har at gøre med afhandlingens forhold til virkeligheden og, at det altså er dens ambition at udsige noget mere end sig selv. Dens udsigelsesambition er det, at sige noget sandt om virkeligheden, som den var og ikke mere bliver. Disse fællestræk er f.eks.

a) den åbne kildeprøvning og redegørelse for, hvor kilden befinder sig. Hermed åbner afhandlingen sig for intersubjektiv kontrol med henblik på en alternativ kildeprøvning og derfor en alternativ tilvejebringelse af tegn som tolkning af kilden som spor af fortiden.

b) den åbne fremlæggelse af kildefeltet med henblik på en prøvning af alternative kilder som vigtigere spor, beviser, indicier. Eller ligefrem en tilbagevisning af tolkningen ved hjælp af andre kilder.

c) den åbne fremlæggelse af hvilken allerede etableret forskning, som indgår på lige fod med kilderne i etablering af det tegnmateriale, som er arbejdsprocessens udgangspunkt. Denne fremlæggelse kan altså anfægtes, men som anfægtelsen under a og b ud fra det fælles udgangspunkt, om hvorvidt afhandlingerne fremstiller deres referent, virkeligheden på en overbevisende og mere sand måde end tidligere fremstillinger.

d) eksistensen af en 'historisk offentlighed' i den klassiske forstand af ordet, dvs. en række institutionelle sammenhænge (tidsskrifter, konferencer, bøger, møder, kongresser osv.), hvor nye historiske afhandlinger prøves og diskuteres. Og hvor gamle fremstillinger for den sags skyld genoptages til fornyet prøvelse og diskussion.

Ingen af disse 4 punkter er naturligvis nogen garanti for sandhed eller blot for, at der er etableret et virkeligt forhold mellem tegnsekvenserne i fremstillingen og referenten i virkeligheden. Men der findes ikke nogen anden måde. Og netop ved disse kommunikative procedurer adskiller den historiske afhandling sig fra alle andre ikke-videnskabelige eller

⁹ Karl Marx/Friedrich Engels: *Werke*, bd. 29, s.590ff.

fiktive genrer. Det er gennem dette systems mulighed for intersubjektiv kontrol, at såvel subjektivismen som skepticisismen kan overvindes og en begrænset form for objektivitet opnås.

5. Man kan naturligvis overveje om historievitenskaben kunne finde metoder til at overvinde narrativiteten, som er det træk, som forbinder den med litteraturen. Det kan den imidlertid næppe, da den som sit vilkår har temporaliteten. Den må nødvendigvis operere med et før og et efter. For mennesket bor tiden i kroppen, hvor den er bundet til oplevelsen af nat og dag, kroppens aldring osv. Den historiske tid er af en anden og mere abstrakt art, men formentlig kan den kun fremstilles i kroppens fortalte tid. Narrativitetens grundlæggende problem er nemlig temporaliteten. Flere teoretikere har fremsat teorien om, at mennesket er et fortællende dyr, at vi altså må formulere dette problem på et antropologisk grundlag i lighed med udsagn som Aristoteles' mennesket er et socialt dyr (*zōon politikon*) og Benjamin Franklins mennesket er et redskabsproducerende dyr (*tool-producing animal*). Historien kan, selv om den må betjene sig også af strukturelle forklaringer, som er abstrakte og sætter sig igennem bag om ryggen på de handlende mennesker, ikke se bort fra, at dens grundlæggende enhed er unikke, sansende mennesker. Derved adskiller den sig fra de objekter, som hører til den newtonske, naturvidenskabelige diskurs. Historiens objekt kan næppe løsrive sig fra selve sit sansede og individuelle grundlag, selv når den må gribe til abstrakter som klasser, kapital og civilisation.